

Az Erdélyi Múzeum Egyesület születésére emlékezve

Százhusz évvel ezelőtt, 1859. november 23-án, a kolozsvári Vigadó nagytermében megkezdte munkálatait az erdélyi tudományosság legfőbb intézményének megalakítását célzó közgyűlés, s a négynapos tárgyalás befejezésével lerakta az EME szervezeti alapjait. Ezzel hosszú huzavona után siker koronázott egy célirányosan elindított és állhatatos következetességgel végigvitt akciót: a magyar művelődés erdélyi melegágyának megteremtését.

Az időpont nem volt véletlenszerű: az abszolutista rend gazdaságilag és politikailag ekkor már megrendült, nemzetközi pozíciói gyöngültek, kénytelen volt „liberálisabbá” válni, egyengette az utat az alkotmányos kormányzásra való áttérés előtt, és már egyes engedmények, reformok előtt sem zárkózhatott el. Az Európa-szerte pezsgő tudományos élet, a természet- és a társadalomtudományi gondolkodásban végbemenő forradalom, a belső és külső politikai helyzet kedvező feltételt teremtett ahhoz, hogy a gróf Mikó Imre képviselte erdélyi tudományos törekvések — az alapvető elvek földadása, látszatra ugyanakkor a bécsi kéréllhetlenség megcsorbitása nélkül — egy tudományos szervezkedés jóváhagyatásához vezessenek. A Mikó-féle kezdeményezés célként tartalmazta mind a múzeumalapítást, mind pedig tudományos egyesület létrehozását, az udvar azonban elzárkózott az elől, hogy magyar tudóstársaságot alapítsanak Erdélyben. Maradt tehát az obstrukció kijátszása: a kieszközölt engedély *múzeum* megalapítására szölt ugyan, de a testület működési szabályzatában olyan pontok is szerepeltek, amelyek meghaladták a muzeális jelleget: tudományművelő funkciót fejeztek ki.

Az áttétel egyszerűen adódott: egy múzeumnak nemcsak az a feladata, hogy anyagot gyűjtsön, hanem az is, hogy azt földolgozza, márpedig ez megköveteli a tudósok tevéleges bekapcsolódását. Ebből az adott társadalmi-politikai viszonyok által megszabott kényszermegoldásból az EME egész tevékenységén nyomot hagyó következmények származtak. Egyfelől az első szabályzat kimondta, hogy „A múzeumegylet magának semmi tudós-társasági rangot vagy tekintélyt nem fog követelni” (*Az Erdélyi Múzeum-egylet szabályai*. Kolozsvár, 1859. 4.§), másfelől azonban éppen ilyen „akadémiai” munkálkodást várt el tagjaitól, hiszen az előírások szerint olyan választmányi üléseket is tartanak, „melyeknek tárgyai lesznek főleg a honismeretre vonatkozó tudományokbólí értekezletek és felolvasások” (6.§). Ezek a tudományos üléseken „élőszóvali előadások tartatnak, írásban beküldött értekezések olvastatnak fel” (46.§), márpedig ez, akárhogy vesszük, mégiscsak „tudóstársasági” kötelesség. Különösképpen annak tekinthetjük, ha hozzászámítjuk azt is, hogy az egylet „honismeretet terjesztő tudományos munkák kiadását segíti, tagjainak a honismeret érdekében, akár az egylet megbízása következtében tett búvárlatait díjazza” (6.§).

A rejtetten akadémiai jelleg és a nyíltan muzeális célzat kettőssége végigkísérte az intézmény egész történetét. Időszakonként hol az egyik, hol a másik oldalt emelték ki. Maradandó érdeme azonban a szervezetnek, hogy a *tudományművelő* hivatást sohasem adta föl, nem vált egyszerűen muzeális tárgyak gyűjtőjévé, még akkor sem, amikor a múzeumi gondolat pártolói túlsúlyba kerültek. A bölcsélet szempontjából ez jelentős, hiszen általában az elmélet s ezen belül a filozófia éppen azért vívhatott ki tisztességes helyet a szervezet munkálkodásában, mert az értekező-tudományos ülésszakok szerepét érző tagok mindig vállalták a múzeumba nem helyezhető eszmék, a gondolatiság megbecsülését.

A szervezkedés hivatalosan lemondott az akadémiai rangról, de az elfogadott alapokmány a tagság toborzására nézve is nyitva hagyta a tudóstársasági minőség visszacsempészésének lehetőségét. Az előírás szerint „egyleti tag lehet minden

önálló birodalmi polgár" (9.§), s ezzel egyrészt befogadták az egyesületbe a nem hivatásos tudománykedvelőket, de nem zárták ki annak lehetőségét sem, hogy az EME a tudománnyal hivatásszerűen foglalkozó tudósok csoportosulása legyen. Ez a nyitottság, ugyanakkor a mindenféle dilettantizmustól mentes szakszerűség mint az indításban benne rejlő szervezeti elv, csak hasznára vált a szervezkedésnek, megóvta attól, hogy egymásnak író tudósok klubjává vagy a tudományt csak a népszerűsítés fokán értő lelkes laikusok gyülekezetévé válják.

Az alakuló közgyűlésen elfogadott működési szabályzat a honismerő hivatást helyezte a társulat tevékenységének középpontjába. Ezt az öntükrözést azonban nem holmi elzárkózásnak, küldöknéző befeléfordulásnak, hanem épenséggel a kitekintéssel társuló, önmagunkat a nagyvilágban elhelyező kötelességként értelmezték. Így aztán az önmegismerő kötelességvállalás az „ismerjük meg magunkat“, „ismertessük meg magunkat“, „ismerjünk meg másokat önmagunkban“, hármasságává tágult. Jellemző, hogy Brassai Sámuel az EME első nyomtatott kiadványában az intézet jellemzésekor már ilyen koordináták közé helyezi az önfeltárást. Szállóigévé vált megállapítása is ezt példázza: „Európa sokáig — egészen a legújabb időkig — nem ismert minket. No! 'szép tőle nem volt, de vétek se!“. (Az EME évkönyvei, 1891. III.) Ez az önbírálatra készítő kitarulkozás, a kérdés illetén fölvetése: mi az oka annak, hogy nem ismernek? — az, hogy mi magunk nem ismerjük eléggé önnön lényünket, vagy az, hogy a magunk ismeretét nem osztjuk meg másokkal? — s a rá adandó kettős felelet: egyik is, másik is, de főleg a másik, a megismertetés hiánya az ok — nos, az ilyen kérdésfeltevés és válaszadás minden kétséget kizárva hatásos buzdításul szolgált. Az EME létezésének minden szakaszában különös súllyal jelentkezett ez az „Európa-hoz tartás“ látásmódja.

A honismerő fölszólítás ugyanakkor az együttélő népek jobb egymást-megismerésének feladatát is magában foglalta, s így a teljes kizárás viszonyában állt mindenféle elszigetelődéssel, a mások felé irányuló közömbösséggel. Az alakuló közgyűlés első napján Mikó Imre félreérthetetlenül leszögezte: „Egy, e haza minden népfajait és osztályait magába záró egyesületbe kellett belevonni mindazokat, kik e hon szellemi érdekei iránt elfásva nem voltak, s téltenségben nem várhatták az idők javulását.“ (Az EME évkönyvei, 1861. 1.) Ha e megállapítás nem lett is hű képe a tényleges helyzetnek — a legkevésbé abban a tekintetben, hogy a termelő osztályokat is bevonják a csoportosulásba —, a benne foglalt szándék kifogástalan, hiszen elvileg az együttélő népek egyetlen fia elől sem zárta el a szervezetben való tevékenység lehetőségét. Ami pedig a honismeretnek mint egymás megismerésének az érvényesítését illeti, e vonatkozásban a múzeomalapító világosan fogalmazott: meg kell ismernünk mindazt, amit „a velünk élő népek keze és esze műve előállított, és ezután elé fog állítani“. (I.m. 4.)

Az együtt dolgozó népek művelődése iránt fogékony önismerő program komolyságát növelte az a tény, hogy az alakuló közgyűlésen éppen az az Eötvös József képviselte a Magyar Tudományos Akadémiát, aki maga is őszinte szószólója volt az egymásra találás gondolatának tudományban, művelődésben. A népeket összekötő tudomány eszméje Eötvös üdvözlő beszédében is európai mértékrendben fogalmazódik meg; más népek kultúrájának tisztelete és megismerése — a szónok szavai szerint — azt célozza, hogy „a nemzet a mennyiben hátrább maradt, Európa legmíveltebb népeivel egy színvonalra emelkedjék s ha ereje engedi, őket megelőzze“. (Uo.) Látható tehát, hogy az egymást megbecsülés és a nemes versengés mint az igazi tudományosság elengedhetetlen feltétele már az EME megalakulásakor letisztultan tudatosodott.

A testületalakítás során azonban a tudományos egymást megismerés szükségletén belül erőteljesen kiemelték a kölcsönösséget is. S ez most már nem is annyira a szervezeti szabályzatba foglalható működési programként, hanem kifelé inkább követeléseként jelentkezett. Brassai Sámuel például a megalakulás után Mikó Imre halhatatlan érdemét abban látta, hogy „megvívá a diadalom koszorúza harcát a centralizálás, germanizálás és burocracia háromfejű sárkányával“ (I.m. VI.). Nos, a bürokrácia felett átmenetileg tényleg sikerült győzedelmeskedni. Mikónak volt annyi ereje, hogy a császári hivatalok labirintusában megtalálja a kivezető utat, s hozzájusson a szükséges pecsétekhez, aláírásokhoz. A sárkány másik két feje azonban nem akart egykönnyen porba hullni. A központosítással kapcsolatban Eötvös határozottan leszögezte álláspontját: más a központosítás a tudományokban, s ismét más az államigazgatásban; a tudományos erő-kifejtésben a különböző központok „összemunkálása“ eszményi. Az EME-nek következetesen törekednie kellett arra, hogy ezt az eötvösi követelményt valóban érvényesítsék, s Erdélyi főbb tudományos szervezetét ne egy központ árnyékának, hanem tiszteletet érdemlő, együttműködő partnernek tekintsék.

Ami az elnémetesítés elleni harcot illeti, az erdélyi magyar tudományos fórum megteremtése, ha nem volt is végső „diadalom“, mindenestre csatanyerésnek tekinthető. Olyan körülmények között, amikor hivatalos nyelvként a németet használták, egy magyar nyelven működő tudományos egyesület megszervezése az anyanyelvi kultúra felvirágoztatásának erős bástyáját teremtette meg, s igazolta: az elnémetesítéssel szervezett erők, a nemzeti művelődés felkarolásáért áldozatokat vállaló férfiak fordulnak szembe. Az alakuló gyűlésen — az alapszabályzat értelmében — meg kellett határozni az egyesület hivatalos nyelvét. Az egyöntetű szavazás a magyar nyelv mellett döntött. Az anyanyelvi tudománytápolás mellett kiállítás azonban nem volt azonos azzal, hogy más ajkúakat nem lehet bevonni a közös tevékenységbe. A működési szabályokat rögzítő dokumentum ugyanis megállapítja: „Mind e mellett is minden tagnak fenmarad azon joga, hogy a tanácskozásokon, írásos beadványokban azon nyelvet használja, a melyen magát könnyebben kifejezheti vagy megértetheti“ (38.§).

Az egyesületalapító közgyűlés mind tartalmában, mind pedig külsőségeiben fényesen igazolta: a negyvennyolcas események utáni politikai bágyadság, az önkényuralmi rend látszat-magabiztosságának hamuja alatt ott parázlottak a nemzeti érdekeket feltűnő eszmék, s a követeléseket kielégíteni képtelen (mert levett) forradalom után a negyvennyolc előtti elvárások előbb-utóbb újraszűletnek. A forradalom előttre visszanyúló folytonosságot az EME-t megszervező közgyűlés nyíltan hangoztatta. Annak idején még az 1841—1843-as országgyűlés kimondta, hogy legyen Erdélynek múzeuma. Mikó Imre megnyitó beszédében kiemelte, hogy az új feltételek között ugyanennek a szükségletnek tesznek eleget, s a szervezeti szabályzat a múzeum megalapításának egyik eszközeként azt jelölte meg, hogy „összegyűjti azon ajánlatokat, a melyek még régebben, jelesen pedig az 1841/3 erdélyi országgyűlés alkalmával Kolozsvárott felállítandó múzeumra tétettek“ (5.§). A „negyvennyolc-előttség“ folytatásának külsődleges megnyilvánulásai is voltak. A korabeli beszámolók szerint a Vigadóban tartott ülések igen hasonlítottak a forradalom előtti országgyűlésekre, az immár egy évtizede eltűnt kócsag, kard meg diszmagyar újra előkerült, Eötvös József tiszteletére lelkes „fáklyászenét“ tartottak (amelyet a császári rendőrség előbb betiltott, majd a herceg utasítására mégis engedélyezték), díszelőadás volt a színházban, egyszóval amolyan „negyvennyolcát előkészítő“ légkör uralkodott.

Nem üres lelkesedés volt ez, hanem az áldozatkészség kézzelfogható megnyilvánulása. Mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy egy ilyen intézmény csak önerőből tartható fenn. Mikó Imre gazdag adományai, a több mint tízhaldas keres telek a rajta levő épületekkel otthont nyújtott ugyan a múzeumnak, de létezéséhez és fejlesztéséhez további segítségre volt szükség. A 125 igazgatósági tag (legalább 500 osztrák forint hozzájárulással), a 382 alapító tag (legkevesebb 100 osztrák forint adománnyal) s a 930 részvényes (tíz évig évenkénti 5 osztrák forint fizetési kötelezettséggel) azt igazolta, hogy nemcsak érett közszellem és reális szükséglet létezett, hanem ugyanakkor az igény kielégítéséhez szükséges emberi-anyagi fedezet előteremtése sem hiányzott.

A múzeum megalapítása előtti csatározásokban a Mikó Imre és a kormány képviselte álláspont ütközőpontja a „nemzeti“ vagy „országos“ jelleg volt. Az államvezetés csak az „országos“ elnevezés elfogadásával volt hajlandó engedélyezni az egyesület megalapítását, s ezt a feltételt Mikó elfogadta (az alapszabályzatba is az „Erdélyi országos múzeum“ név került be). A manőverezés mögött nem nehéz felfedezni az abszolutista rend burkolt szándékát: akkor, amikor a soknemzetiségű birodalmon belül a különböző nemzetiségek saját kultúrájuk önálló építése érdekében szervezeti formákat akartak teremteni, a maga pozíciójának ingatlanságát érző államvezetés nem merte kategorikusan visszautasítani az ilyen szervezkedést, de akadályozni kívánta azzal, hogy formálisan nem hagyta jóvá nemzeti jellegének érvényesülését. Az eredmény azonban többszörösen ellentmondott az uralkodó körök elgondolásának.

Egyfelől bebizonyosodott, hogy az úgymond nem nemzeti alapon történő szervezkedés — a hivatalosan „országos“ jelleg, tehát annak a kikötése, hogy bármilyen nemzetiségű állampolgár tag lehet — egyáltalán nem állta útját az intézményalakításnak, sőt hasznára vált, mert így nemcsak a mesterséges határokkal szétdarabolt országrészek különböző vidékeinek tudománypártoló szervezeteit és magánembereit, hanem a más nemzetiségű erdélyi tudományművelőket is meg lehetett nyerni az ügynek. Éppen ennek az „országos“ jellegnek tulajdonítható az is, hogy a múzeumteremtéshez az erdélyi románok és szászok közül is sokan hozzájárultak anyagilag. Érdemes megemlíteni azt is, hogy az EME alapító tagjai között a román értelmiség olyan kiemelkedő egyéniségének a nevét is megtaláljuk, mint Andrei Şaguna püspök.

Tévedtek azonban az abszolutista rend vezetői abban is, hogy a más nemzetiségűek felé nyitott szervezkedés — minden „országos“ jelző ellenére — nem válhat a *nemzeti* kultúra ápolójává. A gyakorlat ugyanis azt igazolta, hogy a szoknak a még 1840-ben létrehozott „Verein für Siebenbürgische Landeskundé“-ja, az EME, nem kevésbé az 1861-ben megalakult Astra — a más nemzetiségűek belépését engedélyező szervezeti nyitottság ellenére — mégiscsak megmaradtak a *nemzeti* művelődés felkarolóinak. És ez természetes volt, az egymás szervezeteiben való részvétel ugyanis nem változtatott a művelődési intézmények orientációján. Csupán arra figyelmeztetett, hogy több együttműködési lehetőség adott, az egyesületek egymáshoz kapcsolódó szálai mellett az sem kizárt, hogy egyes esetekben egyazon személy két tudományos-művelődési szervezet tagja legyen. Az EME megalapítójának személye példa erre, Mikó Imre ugyanis Andrei Şagunához fűződő barátsága révén tiszteletbeli tagja lett a nagyszebeni „Román litteraturai egyesület“-nek, természetesen tetemes anyagi hozzájárulással.

Az EME és a hasonló román tudományos-művelődési mozgalom, a szebeni Astra megalakulása, majd korai munkássága között egyébként határozott párhuzam mutatkozott meg. A két szervezkedés alapszabályzatában szinte szó szerinti egyezéseket találunk, a már említett nyitottság jellemezte őket a más nemzetiségűek irányában, nagy vonalakban azonos célkitűzéseket jelöltek meg: közkinccsé akarták tenni a művelődést, felülemelkedtek a felekezeti megoszláson, határokat nem ismerő egyesítő tendencia jellemezte őket (az EME-nek tevékeny munkatársai lettek a szűkebb értelemben vett Erdély határain kívül élő szakemberek, az Astra 24 tiszteletbeli tagot választott a két román ország tudósai közül), mindkét társulatban súlyt helyeztek az egzaktak nevezett tudományok felkarolására, de központi szerepet kapott az elméleti jelleg (a társadalom-, az irodalom- és a történelemelméleti foglalatosság), s a tudományos kutatás mellett a tudományterjesztést is kötelességüknek tartották. A kolozsvári és a szebeni egyesület egyaránt rendelkezett múzeummal, könyvtárral, folyóiratot adott ki (1867-től jelent meg a *Transilvania* című lap az Astra égisze alatt), vándorgyűléseket tartottak, a tevékenység anyagi alapjai tekintetében pedig egyaránt az önfenntartás jellemezte őket.

Ez a párhuzamosság és az a tény, hogy mindössze két év különbséggel a magyar és a román értelmiség egyaránt kivívta magának az önálló tudományos szervezkedés jogát Erdélyben, azt bizonyítja, hogy az EME megalakulása nem valamilyen esetleges konjunkturális helyzetnek, hanem egy természetes és szükségszerű folyamatnak a terméke volt. Ezt a folyamatot így jellemezhetjük: az elnemzetietlenítés, a nemzeti kulturális-tudományos törekvésekkel szembeni idegenkedés mint az uralkodó körök kultúrpolitikájának része a nemzetközi és a belső társadalompolitikai viszonyok módosulása következtében már nem tudta feltartóztatni, legfeljebb késleltette a birodalmon belül élő valamennyi nemzetiség részéről megnyilvánuló áramlat kiteljesedését: az önmagára ébredést, a saját maga felé forduló tudományos megismerést.

Balázs Sándor

Józsa János: Korondi kerámia